

METAFORANING LISONIY TAHLILI VA TURLARI

Jabborova Sojida Soatmo‘min qizi
TerDu Lingvistika 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada Nafaqat jahon uslubshunosligida va leksikologiyasida, balki o‘zbek leksikologiyasi va uslubshunosligida ancha mukammal ishlanishi lozim bo‘lgan masalalardan biri metaforadir. Metafora ancha murakkab ma‘no ko‘chish hodisasi hisoblanib, ayni zamonda ham tilshunolar, ham adabiyotshunolar diqqatini o‘zigajalb etib keladi. qo‘llanilishi aks ettirilgan.

Kalit so‘zlar: Badiiy til, poetik til, ruhiyat, ko‘chim, obrazlilik, metafora

Annotation: In the article, one of the issues that should be worked out not only in world stylistics and lexicology, but also in Uzbek lexicology and stylistics is metaphor. Metaphor is considered to be a very complex phenomenon of meaning transfer, and at the same time, it attracts the attention of both linguists and literary scholars.

Key words: Artistic language, poetic language, psyche, movement, imagery, metaphor

Аннотация: В статье одним из вопросов, который следует проработать не только в мировой стилистике и лексикологии, но и в узбекской лексикологии и стилистике, является метафора. Метафора считается очень сложным феноменом передачи смысла, и в то же время она привлекает внимание как лингвистов, так и литературоведов.

Ключевые слова: Художественный язык, поэтический язык, одухотворенность, движение, образность, метафора.

Metafora (yunoncha metaphora – ko‘chirish) bir predmet nomining boshqapredmet nomiga ular o‘rtasidagi ma‘lum o‘xshashlik asosida ko‘chishidir. Masalan, narsa va hodisalar o‘rtasidagi o‘xshashlik turli asosda bo‘lishi mumkin: 1. Ikki predmet o‘rtasidagi shakliy o‘xshashlik. Masalan: odam qulog‘i (o‘z ma‘nosida) - qozonning qulog‘i (ko‘chma ma‘noda), mushukning og‘zi (o‘z ma‘nosida) – tandirning og‘zi (ko‘chma ma‘noda). Tandirning og‘zi birikmasida og‘iz so‘zining ma‘nosi odam yoki hayvon og‘ziga tashqi o‘xshashlik asosida vujudga kelgan. Ikki predmet qayerda joylashishi bo‘yicha o‘xshashlik. Masalan: itning dumi – samolot dumi, qushning qanotlari – samolot qanotlari. Metafora yo‘li bilan ma‘no ko‘chishiga predmetlar uchun umumiy belgi tushunchada saqlanadi. Metafora narsa, belgi, harakat o‘rtasidagi nisbiy o‘xshashlikka asoslanadi:

1. Narsalar o‘rtasidagi nisbiy o‘xshashlikka misollar: to‘nning yoqasi (o‘z manosi) - daryoning yoqasi (ko‘chma ma‘no), ko‘ylakning etagi (o‘z ma‘nosi) -

tog'ning etagi (ko'chma ma'no);

2. Belgilar o'rtasidagi nisbiy o'xshashliklarga misollar: qattiq yong'oq (o'z ma'nosi) - qattiq sovuq (ko'chma ma'no), qattiq uyqu (ko'chma ma'no); yumshoq non (o'z ma'nosi) - yumshoq ovoz (ko'chma ma'no), Uyi supurilgan, toza. (o'z ma'nosi) - do'stimning qalbi pok, toza (ko'chma ma'no).

3. Harakat: Mungli kuy yurakni tirnar edi, yo'l ochmoq, Otam yetimlarni boshini siladi, bola onasining oldiga tushib pildirab ketdi. Do'stlarim bilan qalinlashib ketdim.

Metofora asosida ma'no ko'chishining asosiy yo'llari quyidagilar:

1) **odamning tana a'zolari nomlari:** shishaning og'zi, yer yuzi, choynakning burni, kitobning beti, ko'chaning boshi...

2) **kiyimlar va ularning biror qismiga (yoqa, etak).** tog'ning etagi, daryoning yoqasi, eshikning tugmasi... Masalan , qishlog'imiz tog'ning etagida joylashgan. (H. G') - Mana senga olam olam gul, etagingga siqqanicha olgin! yoki boshqa misol: Uyimiz daryo yoqasidadir. Lola ko'ylagining yoqasiga nimanidir ilganini sezmadbi.

3) **hayvon, parranda, va hasharotlarning biror a'zosi** (qanot, dum, tumshuq, shox). Futbolchilarimiz chap qanotdan hujum uyushtirdilar. Varrakning dumi osmonda chiroyli tebranardi.

4) **o'simlikning va uning qismi (chinor, tikan, ildiz, tomir, obinovvot (qovun navi), kampirchopon (qovun navi), itog'iz (gul turi), karnaygul(gul turi)**

5) **Qurol yoki boshqa predmet nomlari:** kamon, o'q, tosh, latta...

6) **Harorat bildiruvchi so'zlar:** sovuq, issiq, o't...

7) **Tabiat hodisalari:** to'fon, to'lqin...

8) **Belgi bildiruvchi so'zlar:** achchiq, shirin, asal, zahar...

9) **Qimmatbaho jism nomlari:** oltin, kumush...

10) **Afsonaviy-diniy tushunchalarni bildiruvchi so'zlar:** azroil, jannat, do'zax...

Odamga xos xususiyatlar, harakat-holatlar jonli va jonsiz narsaga ko'chirilganda ham metafora hosil bo'ladi: Bulutlar orasidan quyosh kulib qaradi. Jonli va jonsiz narsalarga xos xususiyatlar, harakat va holatlar odamlarga ko'chirilsa ham metafora hosil bo'ladi: Bolalar yopishavergach xaltani ochishga majbur bo'ldi-da, labini burib vaysay boshladi. Quyidagi ismlar ham metafora asosida qo'yilgan: Yo'lbars,Bo'riboy, Qoplonbek, Burgutbek, Lochinoy, Gulnora, Gulchehra, Feruza, Yoqutoy, Asalxon, Oyxon, Arslon, Bubur, Charos, Ozoda, Gilosxon. Shomaqsudov "Hozirgi O'zbek tili" kitobida bu so'z ma'nolarini troplar deb ham kiritadi. Trop deb bir narsaning nomini, belgisini boshqasiga ko'chirish yoki nutqda so'z va iboralarning ko'chma ma'noda ishlatilishiga aytiladi. Qandaydir

xususiyati bilan bir-biriga yaqin ikki shaxsni, tushunchani, narsani, hodisani va ulaming belgisini qiyos qilish, o'xshatish troplarga asos qilib olinadi. Bunda ular haqida aniq tasavvur paydo bo'ladi. Metafora nutqqa obrazlilik, ckpressiv bo'yoq berish niyatida narsa va hodisalar o'rtasida o'xshashlikka asoslanib, so'z yoki iboralarni ko'chma ma'nodir.¹

Metafora ko'chma ma'no hosil qilishning eng keng tarqalgan usullaridan biri bo'lib, mumtoz adabiyotshunosligimizda — **istiora** deb yuritilgan. Metafora asosida nom ko'chishi – narsa, belgi yoki harakatga xos atamaning (so'zning) o'zaro o'xshashligi bo'lgan boshqa belgi, narsa, harakat haqidagi tushuncha uchun ham qo'llanishi, shu tushunchaning ham nomiga o'tishi (aylanishi)dir. Metafora asosida nom ko'chishi predmet, belgi, harakat, holatlarning keng ma'nodagi o'xshashligiga asoslanadi. Asos konkret, abstrakt bo'lishi mumkin. Metafora tuzilishiga ko'ra sodda va kengaygan, badiiy hamda lingvistik metaforalarga ajratilad. Ko'chma ma'nolarni atroflicha tadqiq etgan M.Mirtojiyev metaforalarning denotat o'xshashligi belgisiga ko'ra uch guruhga bo'ladi²: 1) oddiy metafora; 2) personifikatsiya (jonli obyekt jonsiz obyektни o'ziga nomdosh qilib olishi); 3) sinesteziya (sezgi orqali xis etiladigan ikkinchi obyektни nomdosh qilib olishi). Bunda oddiy metafora belgilarga qarab oddiy qiyoslash, personifikatsiya – jonlantirish orqali qiyoslash, sinesteziyada esa subyektiv holatda qiyoslash o'xshatish uchun asos bo'ladi. Metaforaga har doim funksional jihatdan qarash kerak. Bunda, bir tomondan, uning shoirga dilidagini ifodalashga, ikkinchi tomondan, she'rxonga ularni his qilishga qanchalik yordam berayotganini diqqat markaziga qo'yish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirtojiyev M. O'zbek tilida polisemiya. Toshkent, Fan, 1975
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2013.

¹ Shomaqsudov "Hozirgi O'zbek tili"

² Миртожиев М. Лингвистик метафоралар таснифи. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 1973.- № 4. – Б. 33-37;. Ўзбек тили лексикологияси. – Т.: Фан, 1981; Усмонов С. Метафора // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1964. - № 4.– Б. 34-36